

УДК 316.74:796

СПОРТ І ПОЛІТИКА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ

Лукашук Віталій Ігорович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті аналізується взаємодія спорту і політики. Підкреслюється, що за сучасних умов можна виокремити дві точки зору до аналізу взаємин між спортом та політикою. В межах першої з них підкреслюється, що спорт не повинен мати нічого спільного з політикою ("Спорт – поза політикою"). Дослідники, що сповідують іншу точку зору, вважають, що спорт за своєю суттю є політичним явищем. Автором обґрунтовується теза про те, що сьогодні спорт не може існувати окремо від політики. Це пов'язано не тільки з бажанням політиків використовувати спорт у своїх цілях, але й з тим, що спортсмени використовують спорт для демонстрації власних політичних поглядів.

Ключові слова: соціологія спорту, спорт, політика, ідеологічний компонент у спорті, функції спорту.

В статье анализируется взаимодействие спорта и политики. Подчеркивается, что в современных условиях можно выделить две точки зрения относительно взаимоотношений между спортом и политикой. В рамках первой из них подчеркивается, что спорт не должен иметь ничего общего с политикой ("Спорт – вне политики"). Исследователи, придерживающиеся другой точки зрения, считают, что спорт по своей сути является политическим явлением. Автором обосновывается тезис о том, что в современных условиях спорт не может существовать отдельно от политики. Это связано не только с желанием политиков использовать спорт в своих целях, но и с тем, что спортсмены используют спорт для демонстрации собственных политических взглядов.

Ключевые слова: социология спорта, спорт, политика, идеологический компонент в спорте, функции спорта.

The interrelations between the spheres of sport and politics are analyzed in the article. The possibility to distinguish two approaches to mutual relation of sport and politics is highlighted. In the framework of the first one some researchers consider, that the sport should not have anything in common with the politics ("Sport is out of Politics"), the second one stresses that the sport is the political phenomenon in its essence. The author proves the thesis that in modern conditions the sport can not exist separately from politics. It is connected not only with the politicians desire to use the sport in their aims, but also with the sportsmen wish to use the politics for demonstration of their political views.

Keywords: sociology of sport, sport, politics, ideological component in sport, sport functions.

Від моменту проведення перших змагань спорт історично пов'язаний з політикою. Тому проблема взаємин між спортом і політикою завжди була й залишається в центрі уваги соціології, зокрема такої її галузі, як соціологія спорту. Спектр думок із приводу взаємин спорту й політики коливається між двома протилежними полюсами: одні дослідники вважають, що спорт не повинен мати нічого спільного з політикою ("Спорт – поза політикою"), інші вважають, що спорт за своєю суттю є політичним явищем. Прихильники першого підходу, які орієнтуються на погляди відомого засновника сучасного олімпізму П. де Кубертена, стверджують, що спорт є самодостатнім, його мета та основний зміст зосереджені в ньому самому, а тому спорт має перебувати поза сферою політики [1 – 3]. Іншу, протилежну точку зору відстоював, наприклад, відомий англійський соціолог спорту П. Макінтош, який писав, що за своєю природою спорт приречений на зв'язок із політикою більше, ніж будь-який інший вид людської діяльності [4].

Метою цієї статті є аналіз взаємодії між спортом і політикою в умовах сучасного суспільства.

Подолати зазначені вище протиріччя в поглядах на роль спорту можна, якщо врахувати різний характер і різні завдання двох головних різновидів спорту – масового та елітного. Коли йдеться про основні, іманентні властивості спорту і його внутрішні функції (такі, як символічна, оздоровча функції, функції спілкування, розваги, соціалізації тощо), стає зрозумілим, що вони властиві обом різновидам спорту як соціокультурного феномену. Правила спортивних змагань, особливості техніки й тактики тих чи

інших видів спорту, закономірності тренувального процесу, методика виконання фізичних вправ не є політичними. Не мають відношення до сфери політики також первинні цілі й завдання спортивної діяльності, її культурне призначення.

Як влучно зауважив німецький дослідник К. Кроков, не існує "німецького", "капіталістичного" або "соціалістичного" стрибка в довжину, а є просто спортивний стрибок [5]. Так саме і гол у футбольні ворота, і технічний елемент у гімнастиці самі по собі не є політичними, тому вони і не можуть бути доказом переваги однієї держави над іншою.

Але результати цих суто спортивних дій, котрі виражаються в певних місцях, що їх посідають атлети, можуть бути використані у політиці. Спортивні результати існують об'єктивно, вони достатньо легко вимірюються, що дозволяє виявити переможця, тобто того, хто "вище, швидше, сильніше". Змагальність є невід'ємною складовою спорту, вона схожа на конкуренцію в політиці, але сама по собі не має політичного значення. Заняття спортом за своєю внутрішньою логікою є аполітичними. Але в силу обставин поширення організованого спорту з неминучістю стає процесом політичним. Політичне значення спорту привноситься ззовні, за принципом подібності, використовуючи конкретність і наочність спортивних результатів.

Державою визначається й обґрунтовується політична зацікавленість у спорті, розробляються шляхи та засоби її забезпечення, одним з яких є ідеологічний вплив на населення. Звичайна інформація про спорт носить ідеологічний характер, що є засобом керування спортом, спортивним рухом, а також засобом пропаганди, агітації, реклами тощо.

Навіть у період становлення інституту спорту в ньому був присутній ідеологічний компонент. У процесі росту його соціальної значущості зв'язки з ідеологією зростали. По-перше, сам спорт почав виробляти ідейні установки, що стосуються етики, естетики, способу життя тощо. По-друге, ідеологія включає спорт, враховуючи його колосальну поширеність у світі, в об'єкти свого впливу. Використання спорту офіційною ідеологією в кожній країні здійснюється з тією самою метою, що й інших суспільних явищ: пропаганда політичного і економічного ладу, що панують; духовних цінностей; обґрунтування й виправдання політики держави і її конкретних акцій; виховання у населення потрібних системі політичних і моральних якостей тощо.

Взаємозв'язки спорту та ідеології реалізуються в різних формах і з різним ступенем інтенсивності. Так, олімпійський спорт формувався в період зростання популярності неоліберальної ідеології, що знайшло своє відбиття в документах олімпійського руху, зокрема в "Олімпійській хартії". Зміни, здійснені в цьому документі під впливом певних соціальних умов (недопущення дискримінації за расовим, релігійним і політичним мотивами; змагальність між окремими спортсменами й командами, а не між країнами; дотримання правил чесної гри, авторитет арбітра), зблизили ідеологію олімпізму з неоконсерватизмом. Сьогодні можна говорити про існування єдної ліберально-консервативної ідеології, оскільки фактично здійснено їх синтез майже в усіх економічно розвинених країнах. Така ідеологія протягом певного часу реалізується на практиці. Наприклад, керівники і функціонери олімпійського руху і олімпійського спорту тривалий час використовували ідеологічну концепцію "спорт – поза політикою", що дозволяло залежно від обставин або дистанціюватися від політичних амбіцій тих або інших держав, або, навпаки, підкреслювати вплив політики на спорт, а в деяких випадках і здійснювати свій вплив на політичні події. Яскравими прикладами в цьому сенсі можуть бути, з одного боку, рішення МОК про проведення Ігор XXII Олімпіади в Москві в 1980 році, незважаючи на протидію з боку Заходу, а з іншого, – заборону участі команді Югославії в Іграх XXV Олімпіади 1992 року в Барселоні.

Ідеологічний компонент у спорті проявляється також у тому, що в ньому реалізується патріотична ідея. Жоден спортсмен не виступає сам за себе, він представляє державу, яка його підготувала до змагань, виділяла кошти на тренування, екіпірування, транспортування до місця змагань. І хоча реальність спортивних змагань відрізняється тим, що укладена в певні просторово-часові рамки, обмежується правилами і за межами цих рамок і правил не існує (і, отже, погляд на міжнародні змагання як на певний символ, модель, ритуальний бій між націями є логічним спрощенням), перемога спортсмена неминуче стає перемогою країни, що його делегувала, служить піднесенню національної гордості й демонстрації переваги певної нації. Це знаходить своє відбиття в різних організаційних формах і ритуалах (виконанні гімну, підйомі прапора, неофіційному командному заліку, який, проте, використовується в офіційних матеріалах, тощо). Більше того, патріотична ідея знаходить реалізацію через спорт на рівні місцевого й клубного патріотизму. У періоди виборчих кампаній підтримка тих або інших партій, об'єднань, окремих кандидатів спортивним електоратом свідчить про підтримку їх ідеологічних платформ.

Слід відзначити, що спортивні коментатори у своїй роботі застосовують крім (а найчастіше, і замість) імен і прізвищ спортсменів посилання на їх національність – "американець", "українець", "росіянин" тощо, що привносить у розповідь про спортивні змагання елементи повсякденного іміджу певної країни, з якою неминуче корелюються у коментатора, а як наслідок і в масовій аудиторії виступ спортсмена, його успіхи й поразки, особливості поведінки на спортивному майданчику тощо. Таким чином, престижність великого спорту в змаганнях країн і політичних систем перетворює перемоги й поразки спортсменів на символи держав, націй і політичних систем, до яких належать спортсмени.

Оскільки в спортивних змаганнях беруть участь країни, що мають різну соціальну структуру та політичні режими, а ЗМІ інформують мільярди людей по всій земній кулі про хід найважливіших міжнародних змагань, то ці змагання якнайкраще підходять для проведення державами власної національної, ідеологічної та іншої пропаганди. Спорт, що є вираженням тієї соціально-культурної й політичної системи, в умовах якої він розвивався, на додаток до свого внутрішнього змісту наповнився також привнесеними значеннями і разом зі своїми загальними, властивими за його природою, функціями став виконувати й інші, зокрема такі, що мають відношення до формування іміджу країн.

Так, К. Кроков говорить про такі зовнішні функції спорту, як економічна та політична. Перша, на його думку, обумовлена зростаючим економічним інтересом і перетворенням спорту в масовий феномен, а друга – перетворенням спорту в один із символів держави [5].

Американський дослідник К. Л. Стівенсон серед інших функцій спорту виділяв, наразі, інтегративну й політичну функції. Щодо першої він відзначав: "Функція інтеграції представляє спорт як засіб можливого досягнення гармонійного об'єднання людей з колективом та їх ідентичність із ним" [6, с. 60]. Причому в аспекті внутрішньогрупової свідомості, за словами Стівенсона, "колектив ідентифікується як "ми", як група усередині себе, а інший колектив – як "інші", ""вороги" поза групою" [6, с. 60]. Що стосується політичної функції спорту, виділеної К. Л. Стівенсоном, то, на його думку, "вона полягає у використанні спорту як політичного інструменту. З одного боку, можна сказати, що політичне використання спорту – це розширення його інтеграційних функцій, причому завдання спорту полягає у створенні національного почуття ідентифікації та національного престижу. З іншого боку, спорт може розглядатися як політичний засіб для визнання або невизнання інших націй" [6, с. 61]. Виокремлюючи другий аспект політичної функції спорту, К. Л. Стівенсон має на увазі, зокрема, бойкоти та відмови від участі в змаганнях як інструмент тиску на політику інших країн.

При створенні образу держави на стадії розмежування між "ми" і "вони" інтегративна функція спорту, розуміння національної ідентичності й самобутності відіграє принципову роль. В основі цієї функції лежить психологічний механізм, що має джерела в самій сутності спорту. К. Кроков, який також виділяв функцію соціальної інтеграції, зазначав, що найяскравіше вона проявляється у сфері видовищного спорту, коли великі групи людей, а іноді й цілі народи ототожнюють себе із однією зі сторін, що змагаються [5].

Цікаво відзначити, що командні види спорту мають більший іміджевий потенціал, ніж особисті види змагань. Глядачам, уболівальникам легше ідентифікувати себе з командою, ніж з окремим спортсменом. Відповідно, перемогам у командних змаганнях зазвичай надається набагато більше значення, особливо в країнах, де колективні цінності в культурі традиційно переважають над індивідуальними. Не випадково найпопулярнішим видом спорту у світі є така командна гра, як футбол.

Німецький дослідник Г. Воннебергер серед інших суспільно-політичних функцій великого спорту запропонував розглядати функцію, яку можна назвати "представницькою" (сам Г. Воннебергер її ніяк не називає). На його думку, спорт, крім усього іншого, – це "форма прояву рівня досягнень країни й сфера мирного співіснування держав з різним суспільним ладом" [7, с. 149]. При цьому німецький дослідник робить досить важливе застереження: "Підкреслюючи представницький характер великого спорту, ми маємо на увазі тривалі інтервали часу й розповсюджені види спорту. Зрозуміло, у кожному спортивному результаті є щось від цілого, з якого він виріс, але тільки щось; кожний результат кожного окремого спортсмена не надає підстав судити в цілому про суспільство, про державний або суспільний лад" [7, с. 149].

Слід зазначити ще один аспект взаємовпливу політики та спорту як у нашій країні, так і в інших пострадянських країнах, що полягає у використанні як самого спорту, так і відомих спортсменів для одержання політичних дивідендів. Гостра боротьба за владу в Україні (як, втім, і в багатьох інших країнах) змушує політиків спиратися на спортсменів не менше, ніж на діячів культури, науки, шоу-бізнесу. При цьому роль спорту в зазначеному списку стрімко зростає. Доречно пригадати В. Борзова та О. Блохіна в "перших п'ятірках" "Руху" і "Громади", колективне представництво київського "Динамо" у СДПУ(о) в українських виборних баталіях 1998 року, Яну Ключкову, Андрія Шевченко, братів Кличко у виборах Президента України 2004 року тощо.

Відзначимо, що сьогодні все більш активне використання спорту як важеля виборчих кампаній здійснюється завдяки засобам масової інформації.

Однак не тільки політики використовують спорт у своїх цілях. Спортсмени – а, особливо, чемпіони – теж не можуть жити без політики. У Польщі є два політичні жести, які знає кожен. Перший – це два пальці у формі букви "V", жест, відомий із часів "Солідарності". Другий – це відомий жест Козакевича. Владислав Козакевич показав його радянським людям, які його освістували, на Олімпіаді 1980 року в Москві після стрибка на висоту 5,87 метрів, що приніс йому золоту медаль і світовий рекорд на той час. Тодішній посол СРСР у Польщі Борис Арістов вимагав відібрати у поляка золоту медаль і довічно дискваліфікувати спортсмена за образу радянського народу. Однак, як пояснювали представники польської влади, у В. Козакевича після стрибка була судома, що і викликала певний рух рукою. В 1985 році В. Козакевич виїхав на постійне місце проживання до ФРН, де попросив політичного притулку. Потім він виступав під німецьким прапором, що в Польщі, природно, вважалося – і не тільки комуністичною владою – національною зрадою.

Приклад Владислава Козакевича показує, що зв'язок між спортом і політикою здійснюється не тільки в одному напрямку. Зрозуміло, що політики використовують спорт для зміцнення своєї популярності. У сьогоднішньому світі безкарний прояв націоналістичних почуттів є властивим винятково для сфери спорту, і тут політик може, не побоюючись бути звинуваченим у ксенофобії, звертатися до національних стереотипів та історії. Однак усе частіше й спортсмени використовують свій статус для демонстрації політичних і релігійних переконань. Показовим може бути наступний приклад. Переможці в бігу на 200 метрів Томі Сміт та Джон Карлос, які завоювали медалі на Олімпійських іграх 1968 року. На п'єдесталі пошани вони підняли кулаки у чорних рукавичках у знак солідарності з рухом "Чорна сила". За це спортсмени були покарані – виключені з команди й відсторонені від подальшої участі у змаганнях. Однак їх слава (підкреслемо: політична, а не спортивна) дожила до сьогоднішнього дня й, можливо, це може бути одним з пояснень прагнення спортсменів до демонстрації політичних переконань всупереч правилам і часто з ризиком для гаманця. Багато було переможців фіналу олімпійських змагань у бігу на 200 метрів, але Сміт і Карлос залишили в історії власну неповторну сторінку.

Також можна пригадати відомого боксера Мохаммеда Алі, який через демонстрацію своїх переконань втратив декілька кращих років кар'єри, відмовившись у 1967 році нести службу у В'єтнамі. Вирок за відмову служити у В'єтнамі (він був засуджений на 5 років, позбавлений титулу чемпіона світу і ліцензії професійного боксера) зробив з Алі справжнього героя антивоєнного руху (в 1967 році цей рух тільки почав розвиватися у США), з позицією якого солідаризувалися багато американців, незалежно від кольору шкіри. Алі став зразком не тільки для чорношкірих, але й для білої ліберальної Америки, яка починала задавати тон культурним дебатам того часу. В 60-і та 70-і роки ХХ століття в Алі бачили серйозного кандидата в американську велику політику.

Високу ціну за свої переконання заплатив і американський шахіст, чемпіон світу 1972 – 1975 років Боббі Фішер. У 1992 році він зіграв у Чорногорії матч із росіянином Борисом Спаським. Це був реванш за, імовірно, самий знаменитий шаховий матч в історії, зіграний двома гравцями 20 роками раніше в Рейк'явіку. Погодившись на виступ у Чорногорії, Фішер порушував американські санкції проти тодішньої Югославії і ризикував бути посадженим у в'язницю на 10 років. За ордером американського федерального прокурора він у 2004 році був затриманий в Японії й провів дев'ять місяців у слідчому ізоляторі. В 2005 році спортсмен прийняв ісландське громадянство, одночасно відмовившись від американського. Аж до своєї смерті він жорстко критикував рідну країну, так і не повернувшись до неї. Багато коментаторів вважали Фішера, особливо в останні роки життя, диваком, однак здебільшого саме завдяки його політичній позиції був створений міф про цього спортсмена.

Позиція Алі або Фішера – виняткові для спортсменів приклади демонстрації ідейних переконань. Здебільшого спортсмени проводять свої дні на тренуваннях, а не в роздумах про соціальну справедливість або світовий порядок, однак це не означає, що вони не мають спокуси виявити політичні переконання. Нещодавно це зробив чемпіон світу з плавання серб Мілорад Чавіч. Після перемоги у фіналі Чавіч з'явився у футболці з написом "Косово – це Сербія", за що був відсторонений від подальшої участі в змаганнях, у тому числі від запливу на 100 метрів батерфляєм, де він був фаворитом. Втім, футболки з політичними або релігійними гаслами – один з улюблених засобів спортсменів, які бажають продемонструвати свої переконання. Із середини 1990-х років цим відзначаються футболісти. В 1997 році гравець "Ліверпуля" та збірної Англії Робі Фаулер після забитого голу підняв клубну майку, під якою виявилось гасло солідарності зі страйкуючими ліверпульськими докерами. УЄФА покарала Фаулера

штрафом у 900 фунтів і ввела приписання, згідно з яким за подібного роду маніфестацію суддя зобов'язаний покарати спортсмена жовтою карткою.

Політичні маніфестації спортсменів іноді викликають симпатію, але не завжди й не в усіх. Один із кращих сербських футболістів Сініша Михайлович, коли він грав у белградській команді "Црвена звезда", набирав бійців для військового злочинця Аркана і після його смерті, на знак жалоби грав із чорною пов'язкою на рукаві. Одна із самих колоритних фігур італійського футболу Паоло ді Каніо (на той час гравець "Лацио") у січні 2005 року обурих мільйони італійців, коли після забитого голу підняв руку в "римському вітанні", як він це назвав. Насправді, то був фашистський жест, який в Італії пропагував відомий уболівальник "Лацио" Беніто Муссоліні. Ді Каніо й "Лацио" були покарані за цю витівку штрафом у 10 тисяч євро. Всі українські уболівальники пам'ятають бій Віталія Кличка з британцем Дені Вільямсом, який відбувся в грудні 2004 року. На знак підтримки Помаранчевої революції в Україні боксер на свої труси прикріпив помаранчеву стрічку, а вся команда українця була в кашкетах революційного кольору. До того ж велика кількість уболівальників 12-тисячної зали, де відбувався бій, була в помаранчевих кольорах, а після перемоги Віталій попросив у глядачів двобою плакат "Так! Ющенко", який був піднятий над головою переможця у той момент, коли камери на весь світ показували щасливе обличчя чемпіона. Потім Віталій Кличко розпочав власну політичну кар'єру: очолив політичну партію "Блок Віталія Кличко", був обраний до Київської міської ради, а згодом балатувався на посаду Президента України. Такий приклад використання спорту як "трампліну" для подальшої політичної діяльності не є поодиноким. Можна також пригадати прізвища Дж. Веа (який балатувався на посаду Президента Нігерії), Е. Тадеєва (який є депутатом Верховної Ради України від Партії Регіонів) та багатьох інших.

Ці приклади переконливо доводять, що сьогодні майже не можливо відстоювати тезу Міжнародного олімпійського комітету про те, що спорт існує окремо від політики. Причиною такого стану речей є не тільки бажання політиків використовувати спорт у своїх цілях, спортсмени теж використовують зростаючу популярність спорту та його величезну глядацьку аудиторію як для демонстрації власних політичних переконань, так і для здобуття символічного капіталу, за допомогою якого вони jnhbve.nm певні політичні дивіденди. Така ситуація може мати деструктивні наслідки як для самих спортсменів, так і для розвитку спорту в цілому, сприяти зниженню його гуманістичного потенціалу, що, безсумнівно, матиме негативний вплив на розвиток суспільства в цілому.

Література:

1. Фомин Ю. А. Концепция "спорт – вне политики" и ее место в современной идеологической борьбе / Ю. А. Фомин // Социально-педагогические проблемы физической культуры и спорта: Сб. науч. трудов. – Малаховка, 1988. – С. 73 – 82.
2. Сиджански Д. Спорт и политика по Пьеру де Кубертену / Д. Сиджански // Международное спортивное движение: Экспресс-информация. – 1987. – Вып. 5. – С. 12 – 17.
3. Столяров В. И. Взаимоотношения спорта и политики (социально-философский и методологический анализ) / В. И. Столяров // Гуманистика соревнования. Вып. 3: Взаимоотношение спорта и политики с позиций гуманизма: Сборник статей. – М.: Центр развития спартианской культуры, Гуманитарный Центр "СпАрт", 2005. – С. 5 – 123.
4. McIntosh P. Sport in Society / P. McIntosh. – London: West London Press, 1989. – 208 p.
5. Кроков К. Г. Общественные и политические функции спорта / К. Г. Кроков // Взаимоотношения спорта и политики с позиции гуманизма. – М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2005. – С. 149 – 161.
6. Стивенсон К. Л. Спорт как современный социальный феномен: функциональный подход / К. Л. Стивенсон // Спорт и образ жизни: Сб. статей. – М.: ФиС, 1979. – С. 58 – 65.
7. Воннебергер Г. Общественные функции большого спорта / Г. Воннебергер // Спорт и образ жизни: Сб. статей. – М.: ФиС, 1979. – С. 144 – 152.